

KUR'AN'DA EVRENSEL BARIŞA YÖNELİK MESAJLAR (İNSAN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ AÇISINDAN)

TURGAY, Nurettin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Kelime olarak barış ifade eden İslam dini, evrensel barışın sağlanması için, bütün insanların mal, can, nesil, din ve akıllarını korumayı hedeflemektedir. Bu hedeflere ulaşıldığı takdirde, insanlar arasında evrensel barış, kendiliğinden teşekkül etmiş olur.

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân ve onun açıklaması durumunda bulunan sünnette, bu barışın sağlanması istikametinde çeşitli mesajlar verilmektedir. Kur'ân'ın özeti mahiyetinde olan Fatiha suresinde Allah, bütün alemlerin Rabb'i olarak tanımlanmaktadır. Kur'ân'da, insanlar arasında herhangi bir ayırım gözetilmeden, sosyal hayatta adaletin sağlanması emredilmektedir. Kur'ân'a göre insanların farklı inanç ve etnik kökenlerden olmaları, onların kavga etmelerini gerektirmez. Böyle bir yapı, onların tanışıp hoş geçinmelerinde etkili rol oynamalıdır. Çünkü Allah, İslâm dinini hak olarak kabul etmekle beraber, insanların inançlarında serbest olduklarını haber vermekte ve farklı milletlerden olmanın, bir ayrıcalık olmadığını, aksine insanlık için bir zenginlik olduğunu vurgulamaktadır. Çeşitli hadislerde de, kendimiz için arzu ettiğimiz her türlü iyiliği, hak ve hürriyeti, diğer insanlar için de arzu etmemiz istenmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), hem İslam'ı hem de imanı bu yönde tanımlamıştır. Ayrıca o, yaşayışında bu ilkelere hep riâyet etmiştir.

Bu ve benzeri ilkelere riayet etmek, evrensel barışa büyük katkı sağlar. Günümüzde, tüm insanlığın buna ihtiyacı vardır. Bunu araştırıp inceleyen ve gereğini yerine getiren Müslümanlar, dünya milletlerine bu konuda ders verebilecek düzeye gelebilirler. Bunu sağlamak, Müslümanların en önemli görevlerindendir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, barış, Kur'ân.

ABSTRACT

Messages from the Quran to Universal Peace

The İslâm is peace. It aimes to protection ll humanites property, life, eligion, generation and mind. After that, the Universal peace comes in to being.

There are many messages from the Quran and Sunnah in this way. The first sura in the Quran is sura Fatiha. Said that in this sura, Allah is raub of the worlds alemeen not only of muslims.

The prophet Muhammed sais that we hawe to admit every consession for every one that we amid for us. Only after that we can be muslim and believer.

Every one need that peace to day.

Key Words: Quran, Muhammed, peace, humanit.

Giriş

Günümüzde, İslam aleminin hemen hemen her yerinde, birçok alanda büyük problemler yaşanmaktadır ve İslam âlemi, tabir caizse, diğer dünya devletleri, özellikle batı ülkeleri karşısında aciz ve çaresiz bir durumda bulunmaktadır. Bunun elbette çeşitli sebepleri vardır. Kanaatimize göre bu perişanlığın en önemli sebebi, İslam aleminde insanların tabii haklarının çiğnenmesi ve sosyal adalet esaslarının uygulanmamasıdır.

Müslüman devletler, gayr-ı Müslim ülkelerin sultasından kurtularak siyasi, iktisadi ve askeri alanlarda kendi kendilerine yetebilmeleri için ne yapmalıdırlar? Bu soruya cevap olarak çeşitli fikir ve düşünceler ileri sürülebilir. ¹

Kanaatimizce İslam ülkelerinin, Batı devletleri karşısında bu acizlik ve perişanlıklarından kurtulabilmeleri için, her şeyden önce içte ve dışta güven kazanmaları gerekir. Bilhassa kendi iç aleminde güveni sağlamadıkları müddetçe, dışarıya karşı güveni sağlamaya ve çeşitli problemlerini halletmeye çalışmaları, boş bir hayal peşinde koşmaktan başka hiçbir şeyi ifade etmeyecektir. Çünkü, iç organlarından rahatsız olan bir kişinin ayakta durabilmesi ve diğer insanlar arasında sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi, imkânsız gibi görünmektedir. Kişinin, diğer insanlar arasında normal bir hayat sürdürebilmesi için, her şeyden önce iç bünyesinin sağlıklı olması

¹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Mevdudi, İslam'da İhya Hareketleri, trc. Halil Zafir, Ankara 1967, s. 32 vd.; Seyyid Kutup, İslam ve Kapitalizm Çatışması, trc. Mustafa Uysal, Konya 1967, s. 59 vd.; Roger Garaudy, Entegrizm Kültürel İntihar, trc. Kamil Bilgin Çileçöp, İstanbul 1992, s.82 vd.; Mehmet Paçacı, Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?, Ankara 2000, s. 16 vd.

gerekir. İslam âleminin de, dünya milletleri ile aynı seviyeye gelebilmesi ve hatta onları geride bırakıp daha ileriye gidebilmesi için, kendi içinde güven ortamını tesis etmesi icap eder. Toplumda iç güvenin sağlanması için ise, toplumu oluşturan tüm bireylerin çeşitli kişisel haklarının korunması ve sosyal adaletin topluma hakim olması icap eder. Haklarının korunduğuna, kişi olarak özgürlüklerinin sağlandığına kanaat getirmeyen insanlardan oluşan bir toplum, mutlu olduğunu söyleyemez. Kendini mazlûm, mâhkum, mağdur ve mahkur olarak hisseden insanların bulunduğu toplumlarda, barıştan, güvenden ve çağdaşlaşmadan söz edilemez.

İnsan hakları konusundaki hassasiyetimiz, bizi, bu konuda çok yönlü çalışmaya sevk etti. Günümüzde “İnsan Hakları” konusunda çok çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Haliyle yazarlar, doğal olarak bu konuyu kendi bakış açılarına göre açıklamaya çalışmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, kendi bakış açımıza göre “Kur’ân’da evrensel barışa yönelik mesajlar”ı açıklamaya çalışacağız. Yeryüzünde evrensel barışın sağlanması için, sosyal adalet dengesinin oluşması gerekmektedir.

A. Sosyal Adalet

Sosyal bir varlık olup tek başına yaşayamayan insanın, toplumun kopmaz bir parçası olarak bir takım iyi vasıflar kazanması, güzel huy ve iyi ahlak örnekleriyle donatılması gerekir. Kişisel menfaat ve çıkarlarını ön planda tutan, başkalarını hor ve hakir gören, başkalarının tabii haklarına saygı göstermeyen kişiler, her zaman topluma ters düşerler. Bu tür insanlardan oluşan bir toplum, zamanla parçalanıp dağılmaya, en azından güvensizlik havasında boğulmaya mahkumdur. Onun içindir ki Kur’an, kişiyi, toplumun kopmaz bir parçası olarak kabul etmektedir; bununla beraber, toplumu oluşturan bütün insanların önüne, sosyal adalet ve insanların tabii hakları hususunda uymaları gereken bazı kuralları koymaktadır.

Kur’an, her şeyden önce insanları, tabii bir varlık olarak doğuştan eşit görmektedir; ancak, doğuştan sonra insanlar arasında oluşan bazı farklılıkları çeşitli ayetlerde dile getirmektedir. Bazı insanların inanıp iyi işler yapmaları,² cehaletten kurtularak ilimle mücehhez olmaları³ ve benzeri güzel davranışları⁴ nedeniyle daha üstün özellikler kazanmaları mümkündür.

Kur’an, insanların özel mülkiyet haklarını kabul etmekte ve bu durumda toplumda zengin olmayı meşru kılmaktadır. Ancak Kur’an, özellikle

² en-Nur 24/55.

³ ez-Zümer 39/9; el-Mücadele 58/11.

⁴ el-Bakara 2/253; en-Nisa 4/95; en-Nahl 16/71.

zengin-fakir ayırımının yapılmamasını, fakirlere zekat, fitre, sadaka, fidye ve bağışlarla yardımların yapılmasını emretmekte ve fakirlerin şu veya bu şekilde hor görülmelerine asla rıza göstermemektedir. Hatta Yüce Allah, bu konuda peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i uyarmıştır. Kur'an'da yer alan ve bu türden uyarı niteliğini taşıyan iki olaya yer vermek istiyoruz:

a) Bir ara Mekke'nin ileri gelenleri, fakir insanların Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yanında toplandıklarını görünce, onunla konuşmaya tenezzül etmemişler. Hz. Muhammed (s.a.v.), konuşmak üzere kendilerini davet edince, onun etrafında toplanan fakir ve yoksulları kast ederek, "Bunlar kim oluyor ki, biz gelip onlarla beraber senin yanında oturalım, onların huzurunda seninle konuşalım? Biz geldiğimiz zaman, sen onları yanından çıkar. Biz, ancak bu şekilde gelip seninle konuşuruz," demişler. Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinin Müslüman olmalarını son derece arzu eden Hz. Muhammed (s.a.v.), bu teklifi kabul eder gibi olmuş ve onlar geldiği zaman, fakir Müslümanları yanından çıkarmayı düşünmüştür. Fakat, böyle bir ayırıma razı olmayan Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ayetle uyarmıştır:

*"Rabb'inin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edip yalvaranları, sakın huzurundan kovma. O müşriklerin yaptıklarından sanan bir sorumluluk, senin yaptıklarından da onlara bir sorumluluk yoktur. Eğer o fakirleri huzurundan kovarsan, zalimlerden olursun."*⁵

Bu ayetin nazil olması üzerine, Hz. Muhammed (s.a.v.) müşriklerin ileri gelenlerinin bu konudaki tekliflerini kabul etmemiş ve ondan itibaren, bu fakir sahabeleri incitmemek için, onlar onun huzurundan müsaade alıp gitmedikçe, kendisi onların yanından kalkmak istememiştir.⁶

Yüce Allah, bu ayette açıkça zengin-fakir ayırımcılığına karşı çıkmakta ve belki Mekke'li müşriklerin ileri gelenleri Müslüman olur da bu davaya hizmet ederler şeklinde iyi niyetle hareket eden Hz. Muhammed (s.a.v.)'i, bu düşüncesinden dolayı uyarmaktadır. Yine Allah bu ayette, insanın kalbini incitecek, onu rencide edecek herhangi bir ayırımda bulunmanın zulüm ve böyle bir ayırımda bulunan kişilerin de, peygamber dahi olsa, zalimlerden olacaklarını açıkça ifade etmektedir.

b) Yüce Allah tarafından, peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yönelik bir uyarı niteliğini taşıyan ikinci bir olay, şöyledir:

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir gün Mekkeli Müşriklerin ileri gelenlerine

⁵ el-En'am 6/52.

⁶ Bkz. Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşaf, Mısır 1977, II,68; Abdulfettah el-Kadi, Esbabu'n-Nüzul, Mısır tsz. s.101.

İslam dinini anlatıp onları tevhit inancına davet etmekle meşgul iken, gözleri görmeyen ve fakir biri olan Abdullah b. Ümmi Mektum adındaki bir kişi, onun huzuruna varıyor ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in meşguliyetinin farkında olmadığı için, “Ey Muhammed, Allah’ın sana öğrettiğinden bana da öğret,” diyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.), karşısındakilerle konuşmaya devam ederken, Abdullah b. Ümmi Mektum da, söylediğini tekrarlıyordu. Onun bu ısrarlarından bir nevi rahatsız olan hatta bu nedenle yünü ekşiten Hz. Muhammed (s.a.v.), anında Yüce Allah tarafından uyarılıp ikaz edilmişti. ⁷ Bu konuda nazil olan ayetlerin meali şöyledir:

“Kendisine o ama geldi diye peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak; yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmiyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur’an) bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. O, şerefli ve sadık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sayfalardır.”⁸

Görüldüğü gibi, Yüce Allah bu ayetlerde açık bir şekilde Hz. Muhammed (s.a.v.)’i yaptıklarından dolayı uyarmaktadır. Bu uyarılara göre, kendini beğenen zengin insanların, ama ve fakir olan bir kişiden hiçbir üstünlükleri yoktur. İnsanın temiz inancı ve dürüstlüğü olmadıktan sonra, dünyadaki servet, tahsil, makam, şöhret ve benzeri özelliklerinin, Kur’an ölçülerine göre hiçbir değeri yoktur. Onun için bu ayetlerde, temiz inançlı ve samimi olan yoksul kişi övülmekte, kendilerini beğenip böbürlenene ve toplumun ileri gelen zenginleri olan kişiler aşağılanmaktadır. Bununla beraber, yoksul kişi ile ilgilenmeyip diğerlerine farklı bir şekilde iltifat eden Hz. Muhammed (s.a.v.) de, yaptıklarından dolayı uyarılmaktadır. Bu ölçülere göre, bu gün dünya çapında zengin sayılabilen servet sahiplerini, devlet yönetimlerinin en üst düzeylerinde bulunan yöneticileri ve benzeri kişileri tahsil, makam ve mal varlıkları ve hele soy kökenleri sebebiyle üstün gören ve onları diğer insanlardan farklı bir muameleye tabi tutan kişilerin, inanç ve insanlık açısından kendilerini sorgulamaları gerekir.

Ayrıca bu ayetlerde anlatılan Abdullah b. Ümmi Mektum olayı, Kur’an’ın mucize olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biridir. Çükü bazılarının iddia ettiği gibi Kur’an, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in uydurduğu bir kitap olsaydı, onun, yazdığı kitapta kendi kendini kınaması düşünülmezdi.

⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an, Beyrut 1995, XXX, 64 vd.; İsmail b. Kesir, Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, Beyrut 1969, IV, 470 vd.

⁸ Abese 80/1-16.

O, kendisi için kınama ve uyarı mahiyetindeki bu ayetleri gizlememiş, böyle bir şeyi düşünme cihetine gitmemiş ve onları, Allah’tan geldiği gibi insanlara tebliğ etmiştir.⁹

Batı düşüncesinde, on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında “İnsan Hakları”, “Hukuk Devleti” ve benzeri kavramlar ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında bu özel terimlerin ortaya çıkarılmaları, bunların mevcut Tevrat ve İncil’de bulunmamalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰ İslam âleminde İlahi vahiy tahrif edilmediği için, batılılaşma döneminden önce, “Hukuk Devleti” ve “İnsan Hakları” gibi terimlerin kullanılmasına gerek yoktu. İlahi vahye uyulmasını istemek, insan haklarına, adalete, temel hukuk ilkelerine uyulmasını istemek demek oluyordu. Aslında “İnsan Hakları”, Hukuk Devleti” ve “Adalet” kavramları, ilahi vahiydir ve bunların tebliği, Adem (a.s.) ile başlamıştır. Fakat günümüzde İslam’a “İnsan Hakları” ve “Hukuk devleti” kavramları hakkında önyargılı itirazlar yöneltilmektedir. Ama “Adalet” konusunda herhangi bir şey söylenememektedir. Çünkü, mana itibarıyla bütün bu kavramları kapsayan “Adalet” mefhumu, Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde açıkça dile getirilmektedir:

*“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”*¹¹

Bu ayette anlatılan, emaneti ehline verme ve insanlar arasında adaletle hükmetme meseleleri, çok ciddi ve son derece önemli meselelerdir. Aslında bu iki mesele, biri diğerinden ayrılmayacak derecede birbirleri ile irtibatlıdır. Aynı zamanda bu mesajlar, daha çok egemen olan yöneticilere yöneliktir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (ö. 40/661), bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: “İmamın (idare makamında olan yöneticinin), Allah’ın indirdiği ile hükmetmesi ve emaneti ehline vermesi gerekir. İmam böyle hareket ettiği zaman, idare ettiği insanların da onu dinlemeleri ve emirlerine uymaları gerekir.”¹²

Hz. Ali’nin, bu ayetin yöneticilere yönelik olduğunu söylemesi, bu ayetin nüzul sebebine dayanmaktadır. Rivayet edildiğine göre, bu ayetin nüzul sebebi şöyledir: Mekke’nin fethi günü, Resulullah (s.a.v.) Mekke’ye girdiği zaman, Kabe’nin miftahdarı (anahtarcısı) olan Osman b. Talha

⁹ Seyit Kutup, fi Zilali’l-Kur’an, Beyrut 1971, VIII, 460.

¹⁰ Hüseyin Hatemi, İslam’da İnsan Hakları ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batıda İnsan Hakları, Ankara 1996, s. 1.

¹¹ en-Nisa 4/58.

¹² Tirmizi, Ahkam, 4; et-Taberi, Cami, V, 200.

b. Abduddar, Kabe'nin kapısını kilitlemiş ve anahtarı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vermek istememiştir; daha sonra da, "Resulullah (s.a.v.) olduğunu bilseydim, menetmezdim," demiştir. Hz. Ali, derhal Osman'ı tutarak kolunu bükmüş ve anahtarı ondan alarak Kabe'nin kapısını açmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) içeriye girip iki rekat namaz kılarak çıktığı zaman, amcası Hz. Abbas, anahtarın kendisine verilmesini, daha önce yapmakta olduğu zenzem suyunu dağıtma ile Kabe'nin anahtarını taşıma görevlerinin kendisinde toplanmasını istedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) Hz. Ali'ye, anahtarı Osman'a iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretti. Hz. Ali de anahtarı götürüp özür dileyince, Osman, "Zorlayıp eziyet ettin, sonra da gelip tamire çalışıyorsun." dedi. Hz. Ali de: "Allah senin hakkında ayet indirdi." dedi ve bu ayeti okudu. Bunun üzerine Osman şahadet kelimesini okuyarak Müslüman oldu. Bu ayetin nüzulü ile, miftahdarlığın (Kabe'nin anahtarını taşıma görevi) ebedi olarak Osman evladında kalması, vahye müstenit oldu (dayandı). Sonra Osman Mekke'den hicret edip anahtarı kardeşi Şeybe'ye verdi. Bu gün dahi, Kabe'nin anahtarı, Şeybe'nin torunlarındadır.¹³

Bilindiği gibi, ayetin nazil olmasının sebebinin hususi olması, manasının umumi olmasına engel değildir. Bu ayetin böyle bir olay üzerine nazil olmuş olması, bu ayetteki adalet ve emanet kavramlarının manasını sınırlandırmaz. Adalet ve emanet, insan haklarının ve sosyal adaletin temel esasları konumundadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, bu ayetin tefsiri mahiyetinde çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. O, kıyametin ne zaman kopacağını soran birine, "Emanet zayi olduğu zaman, kıyameti gözetle," demiştir. "Emanet nasıl zayi olur?" sorusuna karşılık olarak da, "İş, ehli olmayanların eline geçerse, kıyameti gözetle," diye cevap vermiştir.¹⁴

İki kişi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelip, kendilerini emir olarak tayin etmelerini rica ettiler. O, "Biz, işimizi isteyene ve mevki düşkününe vermeyiz," diye buyurdu.¹⁵ Kendisinden valilik isteyen Ebuzer'e de, şöyle dedi: "Ebuzer, sen zayıfsın, o mevki bir emânettir; sonu da kıyamet gününde bir perişanlık ve pişmanlıktır; yalnız hak ederek alan ve üzerine düşeni de yerine getiren, müstesnadır."¹⁶

Hz. Ömer de, "Müslümanların başında bulunan kişi, dostluk veya akrabalık hatırına bir adamı bir işin başına getirirse, Allah'a, Allah'ın peygamberine ve Müslümanlara hıyanet etmiş olur," demiştir.¹⁷

¹³ Abdulfettah el-Kâdî, Esbabü'n-Nuzul, Beyrut tsz. s. 71; Yazır Hak Dini, II, 1372 vd.

¹⁴ Buhari, İlim, 2.

¹⁵ Buhari, Ahkam, 6.

¹⁶ Müslim, İmarat, 16.

¹⁷ Muhammed Cemaluddin el-Kasîmi, Tefsiru'l-Kasîmi (Mehâsinü't-Te'vîl), Beyrut 1994, V, 1334.

Burada, adaletle hareket etme ve emânete riây etme ile ilgili bir âyetin anlamı üzerinde durduk; Hz. Muhammed (s.a.v.)’in bu konuda söylemiş olduğu bazı hadislerle de yer vererek, konuyu yorumlamaya çalıştık. Burada verilen bu bilgiler, toplumda adaletle hareket etmenin ve emanete riayet etmenin, insanlar arasında sosyal adaletin yerleşmesinde ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸ Adâlet ve emânete riây etilmeyen hiçbir toplumda, insan haklarının korunması ve sosyal adaletin oluşması, söz konusu olamaz.

*“Rabb’inin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*¹⁹

Bu ayette geçen “Rabb’inin kelimesi” hakkında çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Alimler bunu, Allah’ın hükümleri, emir ve yasakları, delilleri²⁰ va’dı²¹ ve benzeri anlamlarda yorumladılar. Ancak çoğunluğun dediği gibi, bunun Kur’an olarak değerlendirilmesi,²² ayetin anlamına daha uygun düşmektedir. Çünkü Kur’an, Allah’ın va’dını, delillerini, hükümlerini, emir ve yasaklarını kapsadığı için, bütün bu anlam ve yorumlara şamil bulunmaktadır. Yüce Allah bu ayette bütün bu kavramların, adalet ve doğruluk bakımından mükemmel olduklarını haber vermektedir.

*“Kuşkusuz Allah, adaleti, iyiliği ve akrabalara yardımı emreder; ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar; ders alarsınız, diye size öğüt verir.”*²³

Bilindiği gibi bu ayet, imamlar tarafından, Cuma hutbelerinin sonunda okunmaktadır. Bu ayet, genel olarak insan haklarını kapsadığı için, bir nevi insan hakları mesajı durumundadır. Ne acıdır ki, Cuma hutbelerinin sonunda yüksek sesle bu ayeti okuyan imamların ve onları dinleyen cemaatin büyük bir kısmı, bu ayetin kapsadığı geniş manaları anlamamakta ve verilmek istenen mesajların farkına bile varamamaktadırlar.

Manaları üzerinde durduğumuz bu ayetler, adalet kavramını geniş anlamı ile emreden ayetlerden sadece birkaçıdır. Kur’an’ın bu derece önem verdiği adalet, evrenseldir, kişi ve toplumlara göre değişmez. Sayın Sami Selçuk’un dediği gibi insanlar, her zaman ve her yerde barış ve mutluluğa

¹⁸ Bu ayetin açıklaması hususunda daha geniş bilgi için bakınız: Nurettin Turgay, Hazreti Ali ve Tefsirdeki Yeri, İlâhiyât, Ankara 2004, 95 vd.

¹⁹ el-En’am 6/115.

²⁰ el-Maverdi, en-Nuketü ve’l-Uyünü, II, 160.

²¹ Muhammed Esed, Kur’an mesajı, İstanbul 1999, I, 250.

²² el-Kurtubi el-Cami, VII, 47.

²³ en-Nahl 16/90.

muhtaçtırlar; bunu gerçekleşmesi için de, adalet gerekir.²⁴ Adaletin tecelli etmediği yerde de, barış ve mutluluğu yakalamak mümkün değildir.

Kur'an'ın, özellikle dünya çapında insanlar arasında sosyal bir adaletin oluşması için üzerinde durduğu önemli bir husus da, insanlar arasında ırk, kavim, millet ve benzeri hususlarda ayırım gözetmemesidir: “*Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günahlardan) en çok korunanınızdır. Allah, bilendir, haber alandır,*”²⁵ mealindeki ayette haber verildiği gibi, insanlar farklı kabile ve milletlerden oluşurlar. Bu farklılık, bir kabile veya milletin diğerlerinden üstün veya aşağı olmasını ifade etmez. Şu veya bu millettten olmak, hiçbir insana üstünlük sağlamaz. Ancak Allah'tan korkmak, onun emir ve yasaklarına riayet etmek, dürüst bir hayat sürdürmek ve özellikle insanların tabii haklarına saygı göstererek, bu konuda gereken şartlara uygun hareket etmek, insana üstün bir şahsiyet kazandırır. Bir de Yüce Allah bu ayetin başında, “*Ey insanlar*” diye hitap etmek suretiyle, bu ayetteki mesajların, yalnız inananlara değil, bütün insanlara yönelik olduğunu göstermektedir.

Başka bir ayette de, bu konuda şu bilgiler verilmektedir: “*Ey inananlar, bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden iyidirler.*”²⁶ Buna göre, kadın veya erkek hiçbir toplumun, başka herhangi bir toplumu hor ve küçük görmeye hakkı yoktur. Yine bu ayette kadınlar, erkeklerle beraber zikredilmektedir. İslam'a göre, insan olarak kadın da erkek gibidir. Allah'ın yanında, kadın ve erkek insan olarak eşit tabii haklara sahip bulunmaktadır. Veda hutbesinde, kadın hakları en güzel bir şekilde anlatılmaktadır.²⁷

Bu ve benzeri ayetlerden, şu veya bu aileden veya millettten olmanın, insana herhangi bir ayrıcalık veya fazilet kazandırmadığını öğrenmekteyiz. Yüce Allah Kur'an'da, yalnız bir adamı ismen kötülemektedir. Allah tarafından kötülünen o kişi de, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcasıdır:

“*Ebuleheb'in elleri kurusun (yok olsun), zaten kuruyup yok oldu. Ne malı, ne de kazandığı, onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecektir. Karısı da, odun hamalı olarak, boynunda hurma lifinden bir ip olduğu halde (o ateşe girecektir).*”²⁸

²⁴ Sami Selçuk, Demokrasiye Doğru, Ankara 1999, s. 13.

²⁵ el-Hucurat 49/13.

²⁶ el-Hucurat 49/11.

²⁷ Ahmed Zeki Safve, Cemheretu Hutubi'l-Arab, Mısır 1962, I, 155 vd.

²⁸ el-Mesed 111/1-5.

Ebuleheb, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in amcası olduğu halde, karısı ile beraber ona çeşitli kötülükleri yapmaktan geri durmuyordu.²⁹ Bunun üzerine bu sure nazil oldu.³⁰ Bu surede çeşitli mesajlar verilmektedir. Her şeyden önce Ebuleheb’e, Kureyş kabilesinden olması veya Hz. Muhammed (s.a.v.)’in amcası olması münasebetiyle herhangi bir ayrıcalık tanınmadı; peygamberin amcası olması, onu kurtarmadı. O, yaptığı kötülükler münasebetiyle, Allah tarafından ismen kötülendi ki insanlar, şu veya bu aile, kabile veya milletten olmanın, insana herhangi bir üstünlük sağlamadığını daha iyi anlasınlar.

Tevhit inancına dayanan bütün dinlerin ve modern demokrasi anlayışının ideali, insanlar arasında sosyal adaleti sağlamaktır. Çünkü bu sistemlerde, insanların eşitliğine inanılmaktadır. Bilindiği gibi sosyal adalet, sınırlı cemiyet yapısının doğurduğu bütün kusurları gidermeyi hedef olarak kabul eden bir kavramdır. Sosyal adalet, yönetimin yönettiği vatandaşlara sosyal hizmetlerde sağladığı adalettir. Adalet kavramını ön planda tutan devlet anlayışına göre, insanların hukuk karşısında ve hayat mücadelesinde eşit tutulması gerekmektedir.

B. İnsan Hakları

1. “Hak” Kelimesinin Tanımı

“İnsan Hakları” kavramı üzerinde dururken, önce “Hak” kelimesinin tanımını yapmaya çalışacağız. Bu kelime, Arapça’dan Türkçeye geçmiştir ve farklı anlamlar için kullanılmaktadır. Konumuz, Kur’an ağırlıklı olduğu için, önce bu kelimenin, Kur’an’da kullanıldığı anlamlar üzerinde durmaya çalışacağız.

Kur’an’da “Hak” kelimesi, bir çok ayette Allah’ın bir ismi olarak geçmektedir.³¹ Bu ayetlerden birinin meali şöyledir: “... *Allah, hakkın ta kendisidir.*”³²

Bununla beraber hak kelimesi, Kur’an’da gerçek şey³³, adâlet³⁴, insaf³⁵, bir kimseye ait şey³⁶, herhangi bir işin karşılığında verilen şey³⁷, batılın

²⁹ Fahrudin er-Razi, Mefatihü’l-Ğayb, Beyrut 1990, XXXII, 166 vd.; el-Kurtubi, el-Cami, XX, 236; İbn Kesir, Tefsir, IV, 565; Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsiru’l-Hadis, trc. Mustafa Altunkaya, İstanbul 1998, I, 123.

³⁰ Abdulfettah el-Kadi, Esbabu’n-Nuzul, Kahire tsz. s. 251.

³¹ Yunus 10/30, 32; el-Kehf 18/44; Taha 20/114; el-Hac 22/6.

³² el-Hac 22/6.

³³ el-Bakara 2/26; Yunus 10/55; Lokman 31/33; ez-Zuhruf 43/30.

³⁴ el-Enbiya 21/112; es-Sad 38/22.

³⁵ en-Nisa 4/105.

³⁶ el-A’raf 7/8; el-Mearic 70/24, 25.

³⁷ ez-Zariyat 51/19; el-Mearic 70/24, 25.

zıttı³⁸, kesinleşmiş emir³⁹, Kur'an ve İslâm⁴⁰, pay, hisse⁴¹, mucize⁴², doğru yol⁴³, edası farz olan bir Allah borcu⁴⁴ ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.

“Hak” kelimesinin çoğulu, “Hakaik” ve “Hukuk” tur. “Hak” kelimesi, sözlük kitaplarında mastar, sıfat ve isim olarak kullanılmaktadır. Kavram olarak hak, sabit ve aklın inkar edemeyeceği derecede sübutu vacip olan demektir. Diğer bir ifade ile hak, insanın lehinde sabit olan şey anlamındadır.⁴⁵ Kur'an açısından hak kelimesini, bu tanımda ifade edildiği şekliyle, “İnsanın lehinde sabit olan şey” anlamında yorumlamanın, isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bununla beraber hak kavramı, hukuki bir terim ve felsefi bir ifadedir. Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), hak kelimesini izah ederken, özetle şunları söylemiştir: “Bunun esas mefhumunda bir uygunluk anlamı var ki, ilk başta zihinlerde maddi eşyanın diğer bir ifade ile enfus (subje) ile afakın (objenin), ilim ile malumun (bilgi ile bilinenin) uygunluğunu ifade eder; bu açıdan bazen zihinler ve bazen nesneler için söylenir. Düşüncenin gözleme uygunluğu bakımından kullanıldığı zaman, isabet ve doğruluk, söz, fikir, icra, karar, ahkam ve hikmet anlamına gelir ve o işin sıfatı olur; nesneler için kullanıldığı zaman, gerçekleşme ve meydana gelme demek olur.

İşte hak ve hakikatin gerçeği, bu iki yönün birbirleriye uyum sağlayıp bir araya gelmeleri olduğundan dolayı, hak, manen ve şeklen var olmak diye tarif edilebilir ki bu, zorunlu bir vücubi vücut (zorunlu var oluş) demek olur. Zorunlu var oluş ise, ya li zatihi ya li gayrihi olarak düşünülebilir. Li zatihi vücubi vücûd, kendi öz varlığının gereği olup, hiçbir yönden başkasına muhtaç olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen, ezeli ve ebedi bütün kemal sıfatlarını kendinde toplayan Vacip Teala'ya mahsustur ve “el-Hak” ism-i şerifi, O'nun güzel isimlerindendir. Bütün enfus ve afakın birbirlerine uygunluğu ile gerçekleşmesi yani ma sivallah (Allah'ın dışındaki varlıklar) kendi zıtlarından dolayı kendileri için ve kendi icapları (varlıklarının gereği), kendi hakları ile değil, ancan Hak Teala'nın icabı ile ve O'nun hakkı için var olmuş ve gerçekleşmişlerdir. Kendi kendilerine yok olmaya mahkum ve batıl oldukları halde Allah'ın hakkıyla (yaratmasıyla),

³⁸ el-Bakara 2/42; Alu İmran 3/71; el-İsra 17/81; es-Sebe' 34/49.

³⁹ el-Hicr 15/8.

⁴⁰ el-Bakara 2/42.

⁴¹ el-Mearic 70/24, 25.

⁴² Yunus 10/76.

⁴³ Yunus 10/35.

⁴⁴ ez-Zariyat 51/19; el-Mearic 70/24, 25.

⁴⁵ Yazır, Hak Dini, I, 280.

Allah için “Hak” tırlar. Binaenaleyh bunlar, “vacibulvücut li ğayrihi” yani “Hak li ğayrihi” (başkası için hak olan) dırlar.”⁴⁶

Hak kelimesinin hukuk ilmi açısından da çeşitli anlamları vardır. ⁴⁷ Ancak burada konunun hukuki yönü üzerinde durmadığımız için, bu tanımlara yer vermiyoruz. Burada konuyu daha çok Kur’an çerçevesi dahilinde incelemeye çalışıyoruz. Hak kelimesinin Kur’an’da 247 defa geçmesi⁴⁸, bu kavramın Kur’an kültüründe ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hak mefhumu, insan hayatı ile birleşen, insanın yaşadığı her yerde var olan ve insanlar tarafından her an düşünülebilen bir olgu olduğu için, bu mefhumun insanlıkla beraber başladığını söylememiz mümkündür. Çünkü insan, sosyal bir varlıktır, tek başına yaşayamaz. İnsanların mutlaka birbirlerine ihtiyacı olmaktadır. İnsanlar beraber yaşadığı gibi, ihtiyaçları da beraber bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlar, zaman zaman birbirleriyle karşı karşıya gelmekte, çatışmaktadır. Bu gibi çatışmaların önlenmesi için, insanların haklarını düzene koyan ve koruyan kurallara ihtiyaç hissedilmektedir. Tarih boyunca, insan haklarını düzene koyan bu kuralların üzerinde durulmuş, bu konuda devamlı çalışmalar yapılmış ve daima bu hakları geliştirerek daha ileri bir seviyeye getirmek için çaba sarf edilmiştir. İnsanların bu konuda geliştirdiği felsefi, hukuki ve sosyal kurallar, her zaman için değişmiş ve gelişme arz etmiştir. Çünkü insan fikri, daima gelişmeye değişmeye muhtaçtır. Kur’an’ın insan hakları konusunda ortaya koyduğu açıklamaları ise, insan aklı tarafından geliştirilerek ortaya konan kurallar değildir; Allah’ın kelamı olup ilahi vahye dayanmaktadır.⁴⁹ Bu nedenle gelişmeye uğramaz ve gelişmeye ihtiyacı olmaz. Çünkü kur’an’ın tüm ayetleri, en mükemmeli haber vermektedir.

İster insanların geliştirerek ortaya koyduğu insan hakları prensip ve kuralları olsun, ister Kur’an’da bu konuda ortaya konan hükümler olsun, bütün bunların toplumda düzenli bir şekilde uygulanıp sağlana bilmesi için, her kişinin bu ölçülere göre başkasının haklarına saygılı olması ve kendisine tanınan haklarla yetinmesi gerekir. Her insanın hakları, başkasının hakları ile sınırlıdır. Yine her insanın haklarının korunması için, kendi haklarını kullanırken, sınırı aşarak başkasının haklarına zararlı olan kişilere karşı, bütün hukuk sistemlerinde çeşitli müeyyideler konulmuştur. Bilindiği

⁴⁶ Yazır, Hak Dini, IV, 2675 vd.; Abdulkерim Ünalın, İslam Hukuku Açısından Hak ve Hakkın Kötüye Kullanılması, İzmir 1997, s. 14 vd.

⁴⁷ Bakınız: Ünalın, Hak, s. 16.

⁴⁸ Muhammed Fuad Abdulkaki, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut tsz. s. 208 vd.

⁴⁹ Vehbe ez-Zuheylı, el-Fıkhu’l-İslami ve Edilletuhu, Dimaşk 1984, IV, 10.

gibi Kur'an'daki müeyyideler, hem dünyevi ve hem de uhrevidir.⁵⁰ En önemli olan mesele, egemen olan güçlerin, bu konuda benimsediği kanun ve kuralları uygulamasıdır. İnsan hakları konusunda çok güzel şeyler söylenebilir ve yazılabilir. Fakat bunlar sosyal hayatta uygulanmadıktan sonra, onları söylemenin ve yazmanın hiçbir değeri yoktur.

2. İnsan Hakları

İnsan hakları kavramı, günümüze kadar çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu haklar, ilmi kaynaklarda farklı şekillerde tasnif edilmiştir.⁵¹ Bilindiği gibi insan hakları, bütün insanlara doğuştan eşit bir şekilde tanınan tabii haklar ve sonradan herhangi bir vesile ile kazanılan müktesep haklar diye mütalaa edilebilir.⁵² Biz, bu çalışmamızda, bütün insanlara doğuştan eşit bir şekilde tanınan tabii hakları açıklamaya çalışacağız.

İnsanlığın başlangıcından bu yana Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler, insan haklarını korumak için çalışmışlar ve mukaddes kitapların tümünde, bu konunun hassasiyeti üzerinde durulmuştur. Daima insanlara verilmesi istenen tevhit inancı, bütün insanların her türlü tabii haklarını korumak suretiyle onların huzur ve mutluluğunu sağlamaya yönelik olan bir inanç sistemidir. Çeşitli ilmi kaynaklarda, korunması istenen bu tabii insan hakları, beş ana maddede özetlenmektedir.⁵³

- a) Dini korumak.
- b) Canı korumak.
- c) Akli korumak.
- d) Nesli korumak.
- e) Malı korumak.

Bütün bu maddelerde anlatılan haklar, Allah tarafından istisnasız bir şekilde her insana doğuştan verilen tabii haklardır. Bunlar, kazanılarak elde edilen haklar değildir. Hiç kimsenin, Allah tarafından verilen bu hakları ihlal etmeye hakkı yoktur.

Din ve inanç, insan hayatının en önemli ve ayrılmaz bir unsurudur. Kişi, aile ve toplum olarak tüm insanlığın sağlıklı bir şekilde ayakta durabilmesi için, her kişinin, dini inançlarında, fikir ve düşüncelerinde hür ve serbest olması gerekir. İnsan, hiçbir endişeyi duymadan kendi duygu, düşünce ve

⁵⁰ Mustafa Ahmed ez-Zerka, el-Fıkhu'l-İslami fi Sevbihî'l-Cedid, Dimaşk 1964, III, 7 vd.

⁵¹ Bkz. Ebu'l-A'la el-Mevdudi, İslam'ın anlaşılmasına doğru, trc. Halil Zafir, Ankara 1967, s. 153 vd.

⁵² Ahmed Hamdi Akseki; İslam, Ankara 1981, s. 55.

⁵³ Muhammed b. Muhammed el-Gazali, el-Mustasfa, Mısır 1937, I, 288; Ebu İshak İbrahim b. Nusa eş-Şatibi, el-Muvafekat fi Usulî's-Seria, Mısır 1975, II, 8 vd.; Seyfuddi el-Amidi, el-İhkam fi Usulî'l-Ahkam, Mısır 1967, III, 252; Muhammed Ebu Zehra, Kur'an Nizamı, trc. Ali Arslan, Ankara 1969, s. 61; Mustafa Bakır, İslam Hukukunda Zaruret Hali, Ankara 1981, s. 177 vd.; Osman Eskicioğlu, İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları, İzmir 1996, s. 280 vd.

inancını rahat bir şekilde yaşadığı zaman, mutlu olur. Zaten İslam dininin kelime anlamı da, bir bakıma sulh, güven, emniyet, barış ve mutluluktur.⁵⁴ Bu barış, güven ve mutluluğun sosyal hayatta oluşması için, her kişinin eşit ölçüler dahilinde inanç ve düşünce hak ve hürriyetine sahip olması gerekir. Kelime manası itibarıyla bu güzel anlamları ifade eden ve müeyyideleriyle de bu mutluluğu sağlamayı hedefleyen İslam dini, kendisine inansın veya inanmasın bütün insanların diğer çeşitli tabii haklarında olduğu gibi, dini inançlarını da korumayı emretmektedir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde, bu konuda bilgi verilmektedir:

“*Dinde zorlama yoktur.*”⁵⁵ mealindeki ayette ifade edildiği gibi, insanlara inanç ve düşünceleri hususunda zor ve baskı kullanılamaz. Böyle bir baskının kullanılması durumunda, insanın irade ve hürriyeti elinden alınmış olur. Yine bu ayetin verdiği habere göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması için zora ve baskıya baş vurmamak söz konusu olamaz.⁵⁶ Bu ayetten anlaşıldığına göre, akli başında olan her insan, tam bir vicdan serbestliliği içerisinde, inanç ve düşünce hürriyetine sahiptir. Başka bir ayette, bu konuda şu bilgiler verilmektedir:

“*De ki: Hak, Rabb'inizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkar etsin...*”⁵⁷

Bu ayete göre, inanç ve düşünce hürriyeti, istisnasız her insan için vazgeçilmez tabii bir haktır. İnanmak veya inanmamak, şu veya bu şekilde inanmak, insanların iradesine bırakılmıştır. Allah, inanç konusunda insanları zorlamamış ve zorlamayı da, tasvip etmemiş, uygun görmemiştir. Zaten inanç, insanın ruh aleminde olan görünmez, psikolojik bir olaydır. İnsanı, herhangi bir şeye inanması için zorlarsanız, o da baskı neticesinde istediğiniz şeye inandığını söylerse, münafıklık yapmış olur. Çünkü içinden inanmadığı halde, baskınızdan kurtulmak için, size karşı istediğiniz şeye inandığını söylemiş olur. Yüce Allah, kafirlere hitap mahiyetinde olan el-Kafiun suresinde meâlen, “(De ki:) *Sizin dininiz size, benim dinim banadır,*”⁵⁸ diye buyurmakla, İslam muhaliflerine kendi din, inanç, fikir ve düşüncelerinde serbestliliği tanımaktadır. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde yaşayan insanlar, kişilerin din ve inanç konusundaki serbestliklerini bilmiyorlardı. O zamanın insanları, insanlara doğuştan

⁵⁴ İsmail b. Hammad el-Cevherî, es-Sihah, thk. Ahmet Abdulğafur Attar, Beyrut 1984, V, 1951; Ahmed b. Farris b. Zekeriya, Mu'cemu'l-Mekayisi'l-Luğa, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1991, III, 90; Mecdu din Muhammed b. Yakup el-Firuzabadi, Kamusu'l-Muhit, Beyrut 1987, IV, 131.

⁵⁵ el-Bakara 2/256.

⁵⁶ Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hazin, Lubabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil, Beyrut tsz., I, 186; Yazır, Hak Dini, I, 863.

⁵⁷ el-Kehf 18/29.

⁵⁸ el-Kafirun 109/176.

tanınan bu ve benzeri tabii hakları, Kur'an'dan ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetinden öğreniyorlardı ve zamanla bunu daha iyi bir şekilde kavrayarak idrak edebildiler.⁵⁹

Kur'an'da yer alan cihat, savaş, emr-i bi'l maruf ve nehy-i ani'l münker gibi kavramlar bile, insanların din, inanç ve fikirlerinin üzerinde oluşturulan baskıyı ortadan kaldırmaya yöneliktir. İslam açısından savaş, dini, inancı, rengi, dili, kökeni, cinsiyeti ne olursa olsun, tüm insanlar için başta inanç ve fikir serbestliliği olmak üzere her çeşit tabii hakları sağlamak ve bu hakları korumak için yapılır.⁶⁰

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadisleri, Kur'an'ın açıklaması mahiyetindedir.⁶¹ Kur'an'da olduğu gibi, hadislerde de din, inanç ve fikir serbestliliği üzerinde durulmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.), bir gün Medine'de Necranlı Hristiyanların bir heyetini kabul edip onlarla konuşmuş. O sırada kendisini ziyarete gelen heyetteki papazlar, kendilerine göre dua edip ibadet etmek istemişler. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendilerine müsaade etmesi üzerine onlar, caminin içinde, kendi dinlerine göre ibadet etmişlerdir. Orada hazır bulunan sahabeler, Hristiyanların caminin içinde ayin yapmalarına razı olmak istememişler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), “Onları bırakın, kendi ibadetlerini yapsınlar,” diyerek sahabeleri teskin etmiş ve ardından bu Hristiyanlarla antlaşma imzalamıştır.⁶² Bu antlaşma metninin bir paragrafı şöyledir:

“Necranlılar'ın malları, canları, arazileri, meskenleri (evleri), hazır bulunanları ve bulunmayanları, aşiretleri, kiliseleri, dinleri, rahipleri, ellerinde bulunan az veya çok her şeyleri, Allah Resulünün teminatı ve koruması altındadır. Papazları, rahipleri ve mabetlerinin kayyımlarından hiçbirisi değiştirilmez.”⁶³

Bu olay, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğuştan insanlara verilen tabii haklar konusunda ne kadar müsamahalı ve uygar olduğunu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Dikkat edilirse onun, bu derece haklarına sahip çıktığı insanlar, Müslüman değil, Hristiyanlardır. Yine bu olaydan İslam'ın, insanlar arasında hiçbir surette ayırım yapmaksızın tümünün, tabii haklarını eşit bir şekilde savunup güvence altına aldığını, sosyal hayatı Kur'an'a göre düzenlemeye çalışan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamasından öğrenmekteyiz.

⁵⁹ Ebu Zehra, İslam Nizamı, s. 73.

⁶⁰ Bkz. Süleyman Ateş, Yeniden İslam'a, İstanbul 1997, I, 179.

⁶¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, et-Tefsir ve'l-Mufessirun, Beyrut tsz., I, 32 vd.

⁶² Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, Beyrut 1971, II, 223 vd.; Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekir İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, Beyrut 1994, II, 629.

⁶³ Kasım b. Sellam Ebu Ubeyd, Kitabu'l-Emvâl, Kahire 1968, s. 272 vd.; Eskicioğlu, Hukuk, s. 293.

İnsanlar, din, inanç, fikir, düşünce ve kültürlerinde eşit hak ve hürriyetlere sahip oldukları gibi, bu alanlardaki eğitim, öğretim, tebliğ, basın ve yayında da, eşit hak ve hürriyetlere sahiptirler.⁶⁴ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), konu ile ilgili ayetleri açıklarken, insanların inanç, dil ve kültürleri alanındaki eğitim ve öğretimlerinde serbest olduklarını ve bütün insanların bu konularda eşit haklara sahip bulunduklarını söylemiştir.⁶⁵ Onun uygulamalarından da, Müslüman olmayan insanlara da bu hakları tanıdığını ve onların bu haklarını koruduğunu öğreniyoruz. Ancak Kur'an ve sünnetin haber verdiği ölçülere göre tüm insanlara bu konuda eşit düzeyde hak ve hürriyet tanındığı zaman, **“Yurtta sulh ve cihanda sulh”** ilkesi gerçekleşebilir.

Yukarıdaki maddelerde belirtildiği gibi Kur'an, tüm insanların malını, canını, aklını ve neslini de bu şekilde korumayı emretmektedir. Kur'an'da birçok ayette, insan hayatına saygı göstermenin ve insanı öldürmemenin gerektiği hakkında bilgi verilmektedir. Bu ayetlerden bazılarının meâli şöyledir:

*“Her kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır!..”*⁶⁶

*“Allah'ın haram kıldığı canı, haksız yere öldürmeyin.”*⁶⁷

*“Kim bir cana kıymamış, ya da yer yüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur.”*⁶⁸

Bütün bu ayetler, Kur'an'ın, insan hayatını korumaya yönelik hükümlerini ortaya koymaktadır. Kur'an'ın hemen her yerindeki ayetlerini insan hakları açısından yorumlamak mümkündür ve hemen hemen bütün ibadetlerde, insan hakları ile ilgili hikmetler aranabilir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, pek çok hadiste insan hakları üzerinde durmuştur. Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün ashabına:

“Müflis kimdir, biliyor musunuz?” dedi.

“Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir,” dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

⁶⁴ el-Mevdudi, İslam'da Hükümet, trc. Ali Genceli, İstanbul tsz., s. 75.

⁶⁵ el-Kurtubi, el-Cami', XIII, 233.

⁶⁶ en-Nisa 4/93.

⁶⁷ el-İsra 17/33.

⁶⁸ el-Maide 5/32.

“Benim ümmetimin müflisi o kimsedir ki, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekatla gelir. Fakat şuna sövmüş, şuna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüştür. Bundan dolayı onun ibadet ve iyilikleri tükenirse, hak sahiplerinin günahları ona yüklenir. Sonra o kimse cehenneme atılır.”⁶⁹

Hız. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, herhangi bir surette başkasına zararlı olan kişinin, onun hakkını çiğnemiş olduğunu, ahirette mutlaka bunun karşılığını ödeyeceğini ve bu şekilde kul hakkına tecavüz edenlerin, gerçek müflis olduklarını açıklamıştır.

Yine Hız. Muhammed (s.a.v.)’in, “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, hakiki manada iman etmiş olamaz,”⁷⁰ anlamındaki hadisi, bir nevi, insan haklarının özeti durumundadır. Alimlerin bir kısmı, bu hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı alimler ise, bütün insanların, Adem ile Havva’nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeş kelimesinin, insan olarak kardeş anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁷¹ Nitekim Hız. Muhammed (s.a.v.) de, bu hadiste kardeş derken, bu kardeşliği, Müslüman veya mümin kardeş diye sınırlandırmamıştır.

Bu hadiste söz konusu olan “iman” kavramı, “emn”, “eman”, “emniyet” ve “emanet” gibi kavramlarla aynı kökten gelmektedir ve bu kavramlar, birbirine yakın manaları ifade etmektedirler.⁷² Bu kavramların, genel olarak ifade ettiği emniyet ve güvenin insanlar arasında meydana gelebilmesi, bu hadiste ifade edildiği gibi, her insanın, kendine arzu ettiği şeyleri diğer bütün insanlara istemesi ve kendisi için istemediği şeyleri de hiç kimse için istememesi ile gerçekleşebilir. Arzu edilen bu güvenin, insanlar arasında meydana gelmesinin daha güzel, açık ve net bir yolu yoktur. Hız. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, insanda kamil bir imanın meydana gelmesini, bu şekilde insan haklarına riayet etmeye bağladığı gibi, İslam’ı da buna bağlamıştır: “Kendi nefsin için arzu ettiğin şeyleri, insanlar için istemedikçe, Müslüman olamazsın!..”⁷³ Bu hadiste bildirildiğine göre, herhangi bir kişinin Müslüman olması, o kişinin kendi şahsı için arzu ettiği her türlü insan haklarını, diğer bütün insanlar için de arzu etmesiyle mümkün olabilir. Görüldüğü gibi bu hadiste, bütün insanların hakkı gündeme getirilmiştir.

⁶⁹ Müslim, Birr, 60; İbn Hanbel, II,303, 334, 372.

⁷⁰ Müslim, İman, 71, 72; Buhari, İman, 7; Tirmizi, Kıyame, 59; Nesai, İman, 19, 33; İbn Mace, Mukaddime, 9; Darimi, Rikak, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

⁷¹ Muhammed b. Allan, Delilu’l-Falihin, Beyrut tsz., II, 23.

⁷² İbn Manzur, Lisani’l-Arap, XIII, 21.

⁷³ Tirmizi, Zühd, 2; İbn Mace, Zühd, 24; İbn Hanbel, II, 310; III, 473; IV, 70, 77.

Bu iki hadisin manası istikametinde, bu konuda şöyle bir kanaati belirtmemiz mümkündür: Bir kişi, kendi dini inancına, genel olarak fikir ve düşüncesine, diline, kültürüne, malına, canına, namusuna, kısacası her türlü maddi ve manevi değerlerine tanıdığı hak, hukuk ve hürriyeti, eşit ölçüde bütün insanlara tanımadıkça, ne iman olur nede İslam'ı olur!... İman ve İslam, kendimiz için arzu ettiğimiz her türlü hak hukuk ve güzellikleri, diğer bütün insanlar için arzu etmemizle meydana gelebilir. İşte o zaman, **“Yurtta sulh ve cihanda sulh”** sağlanabilir. Bu hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, imanın da İslam'ın da ilk şartı, bu şekilde insan haklarına riâyet etme şeklinde yorumlanabilir. Zaten iman ile İslam'ın kelime olarak ifade ettiği emniyet, barış ve güven de, ancak bu şekilde insanlar arasında meydana gelebilir.

İncil’de de, bu anlamı ifade eden cümleler vardır: “Sana yapılmasını istemediğin şeyi, sen de başkalarına yapma.”⁷⁴ Yine İncil’deki, “Nas’ın size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara karşı öyle davranın! İşte budur şeriatın ve nebilerin tebliğinin özü!”⁷⁵ ifadesi, aynı manayı ortaya koymaktadır. Hristiyanlar, insan hakları konusunda İncil’de bulunan bu hükümleri bir yere kadar uygulamaktadırlar. Müslümanlar ise, yukarıdan beri bu konuda sıraladığımız ayet ve hadislerle uymamaktadırlar. Çünkü Müslümanlar, adalet ve insan haklarını, gidip batının başkentlerinde aramaktadırlar. Şayet Müslümanlar, bu konuda Kur’an ve sünnete uygun hareket etselerdi, Batılılar gelip adalet ve insan haklarını İslâm aleminin başkentlerinde arayacaklardı. Nitekim Kur’ân’da, *“Allah, sizden iman eden ve salih amel işleyenleri yeryüzüne egemen kılacağını vadetti (söz verdi)!..”*⁷⁶ Allah’ın vadi haklıdır. Müslümanların kendilerini sorgulayarak inanç ve hareketlerini düzeltme yoluna gitmeleri gerekmektedir.

Yunus Emre de, yukarıda manaları üzerinde durduğumuz hadislerin ışığında insan haklarını şiir hâlinde şöyle dile getirmiştir:

Kendine ne sanırsan,
Ayruga da onu san!
Dört Kitabın manası,
Budur eğer var ise!⁷⁷

Batılı araştırmacı, Thomas Hobbes de, “Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti” adlı kitabında bu konu üzerinde

⁷⁴ Thomas Hobbes, Leviathan, trc. Semih Lim, İstanbul 2001, s. 97.

⁷⁵ Matthaus İncili , VII,12; Hüseyin Hatemi, İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı, Doğu ve Batı’da İnsan Hakları, Ankara 1996, s. 8.

⁷⁶ en-Nûr 24/55.

⁷⁷ Hatemi, İnsan Hakları, s. 6.

genişçe durmaktadır; kitabının bir yerinde özgürlüğü, dış engellerin yokluğu olarak tanımlamaktadır.⁷⁸ O, kitabının başka bir yerinde, insanın tabii haklarını tabiat kanunları ile tanıtmaya çalışmaktadır: “Doğa yasaları değişmez ve ebedidir; çünkü adaletsizlik, nankörlük, küstahlık, kibir, haksızlık, adam kayırma ve buna benzer şeyler, asla yasal kılınamaz.”⁷⁹ Hobbes’in bu ifadelerinde belirttiği gibi, tabiat kanunlarında bir düzen vardır. Bu düzen içinde hiçbir bitki, diğerinin hakkını ihlal etmemektedir. İşte insanlar için de en uygun olan şey, böyle bir düzenin yürürlüğe konmasıdır.

Dini kaynaklarımıza göre insan, kendisi ile Allah arasında olan bir kusurundan dolayı tövbe edince, tövbesinin makbul olması için üç şart vardır:

1. İşlediği günahı terk etmek.
2. Bu günahı, daha önce işlediğinden dolayı pişman olmak.
3. Bu günahı bir daha işlemeyeceğine dair Allah’a söz vermek.

Şayet insanın işlediği günah, kendisi ile Allah arasında olan bir günah değil, kul hakkı ile ilgili olan bir günah ise, bundan tövbe edince, burada saydığımız üç şartı yerine getirmesi, yeterli sayılmamaktadır. Bunlara ilaveten dördüncü bir şart olarak da, maddi veya manevi açıdan hakkına tecavüz ettiği kişi veya kişilerle de helallesmesi gerekir. Çünkü kul, hakkını affetmedikçe, Allah affetmez.⁸⁰ Bu durum, İslam dininin insan haklarına ne derece önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında da anlattığımız gibi, insan hakları ile ilgili çok çeşitli yazılar yazılmaktadır. Ancak bu konuda yazılan makale ve kitapların çoğunluğunda konunun temeline inilmemekte, ana gayeden uzak, bu konuya çözüm getirmeyen boş şeylere çokça yer verilmektedir. Mesela bu konuda yazılan bazı kitaplara bakıyorsanız, “mülk edinme hürriyeti, evlenme hürriyeti, işyeri açma hürriyeti” ve benzeri başlıkları görüyorsunuz ve bu gibi başlıkların altında, uzun uzadıya yazılara yer verilmektedir. Kanaatimizce bu gibi başlıklar ve bu başlıkların altında yazılan yazılar, konunun özünü ortaya koymamaktadır. Bütün bunların yerine, özet olarak şunu söylemek gerekir: “Sen, kendin için hak ve iyilik olarak neyi istiyorsan, bütün insanlar için de aynı şeyi istemen gerekir ve kendin için istemediğin hiçbir zulüm ve kötülüğü, başkası için de istememen icap eder.” Bu gibi ifadeler, yukarıda söz konusu ettiğimiz başlıklar altında yazılıp çizilenlerin tümünü kapsamaktadır ve

⁷⁸ Hobbes, Leviathan, s. 96.

⁷⁹ Hobbes, Leviathan, s. 116.

⁸⁰ İbn Allan, Delilu'l-Falihin, I, 78 vd.

her şeyi daha net bir şekilde ifade etmektedir. Bunu, birkaç örnekle izah etmek istiyoruz: Sen, dini inancına herhangi bir engelin getirilmesini hoş karşılıyor musun? Bu soruya elbette “hayır” diyeceksin. Öyleyse hiçbir insanın dini inancına engel getirilmemelidir. Çünkü her insan, inancını yaşamakla mutlu olmaktadır ve bu mutluluğu yaşamak, her insanın tabii hakkıdır. Sen, malına, canına veya namusuna kötü gözle bakılmasını ve zararlı olunmasını hoş karşılar mısın? Elbette hayır. Öyleyse bütün insanların malına, canına veya namusuna kötü gözle bakılmasını ve zararlı olunmasını. Yine sen, dilinin, kültürünün yasaklanmasından rahatsız olmaz mısın? Böyle bir uygulamayı hoş görür müsün? Tabi ki hayır. Öyleyse diğer bütün insanların diline ve kültürüne herhangi bir engel ve yasak getirilmesin; onlara da, eşit şekilde hak ve hürriyet tanınsın!.. İşte İslam ve iman, bu şekilde kişinin her konuda kendine tanıdığı hak ve hürriyeti, diğer bütün insanlara tanımasıdır. **“Yurtta sulh ve cihanda sulh”** a da, ancak bununla ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Bazen, Müslüman olmayan Batılı araştırmacılar bile, İslam’ın insan haklarına verdiği önemi itiraf etmektedirler. Örnek olarak Mith piskoposu tarafından kaleme alınan “Doğu ile Öteki Memleketlerin Sıfatları” adlı eserden, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Sina rahiplerine ve genel olarak Hristiyanlara verdiği beratı aynen alıyoruz:

1. Her kim bu antlaşma hükümlerine karşı gelirse, Allah’ın andına karşı gelmiş olur ve kim olursa olsun, lanete hak kazanır.
2. Rahiplerden herhangi birisi, gezerek bir dağ, tepe, köy, deniz, çölde, bir manastır, kilise veya tapınakta yerleşirse, korunacak; kendisine her türlü kolaylıklar gösterilecek; malı ve canı himaye edilecektir.
3. Bunlardan vergi veya cizye alınmayacak, böyle bir şeyi vermeye zorlanmayacaktır.
4. Bunların hakimleri ve valileri değiştirilmeyecek, bu memurlar görevlerinden azledilmeyeceklerdir.
5. Gezi sırasında bunlar, bir saldırıya uğramayacaklardır.
6. Bunlar, kendilerine ait kiliselerden çıkarılmayacaklardır.
7. Bunların hakimleri, valileri, zahitleri, müritleri ve hizmetçileri, herhangi bir vergiye bağlanmayacaktır.
8. Bu antlaşmaya saldıranlar, Allah’ın emrine saldırmış olurlar.
9. Dağ başlarında tek başlarına bir hayat geçirenler, vergi ve aşara bağlı değildirler.
10. Ürünlerin bereketli zamanlarında, halk bunlara bir pay vermelidir.
11. Savaş zamanlarında bunlar, oturdukları yerlerden çıkarılmayacaklar;

savaşa katılmaya zorlanmayacaklar ve kendilerinden herhangi bir şey istenmeyecektir.

(Bu maddeler, rahiplere dokunan her şeyi içine aldığı gibi, aşağıdaki maddeler de, bütün Hristiyanlara özgü işlemleri anlatmaktadır.)

12. Oturlmalı yerleşmiş olan Hristiyanlar, ticaret ve zenginlik sahipleri vergi verirler.

13. Hristiyanlardan başka bir şey alınmaz.

14. Eğer bir Hristiyan kadın bir Müslüman erkekle evlenecek olursa, kocası onun kiliseye gidip inancına göre ibadet yapmasına engel olmayacaktır.

15. Hristiyanlar, kiliselerini onarmaktan alı konmayacaklardır.

16. Bu şartları tutmayanlar, Allah'ın emirlerine karşı gelmiş sayılırlar.

17. Bunlara karşı bir kimse silah taşımayacak; Müslümanlar onları savunacaklardır.

18. Müslümanlar, bu antlaşmanın hükümlerine süresince uyacaklardır.

Bu antlaşmaya, sahabelerin en seçmeleri, tanık olarak imzalarını koymuşlardır.⁸¹

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in Hristiyanlara tanıdığı ve sahabelerin ileri gelenlerinin de altını imzaladıkları bu maddelerde, en başta peygamberin yaptığı bu antlaşma hükümlerine karşı gelenlerin, Allah'ın andına karşı gelmiş oldukları belirtilmektedir. Bu ifade, maddeler arasında birkaç defa tekrar edilmektedir. Çünkü Yüce Allah Kur'an'ı göndermiş; Hız. Muhammed (s.a.v.) de onu insanlara tebliğ etmiş, yorumlayıp açıklamış ve onun sosyal hayattaki tatbikatına önderlik etmiştir. Dolayısıyla onun antlaşmaları ve benzeri davranışları, Kur'an'ın hükümlerinin çerçevesi dahilindedir.

Ondan sonraki maddelerde, tüm Hristiyanların özellikle onların din ve ilim adamlarının her zaman ve her yerde her türlü güvencelerinin sağlanması istenmektedir. Ayrıca bu kişilerden herhangi bir verginin alınmaması, hatta ürünlerin bereketli olduğu zamanlarda, bunlara bir payın verilmesi emredilmektedir. Ayrıca bu maddelerde, mabetlere hiçbir surette dokunmamanın gereği üzerinde durulmakta ve bu çeşit insan haklarına belli bir zaman ve mekanda değil, her zaman ve her yerde riayet etmenin icap ettiği haber verilmektedir.

Bu antlaşmada yer alan maddeler, Hız. Muhammed (s.a.v.)'in insan haklarına ne derece önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Müslüman olmayan kişiler de, bu gerçeği itiraf etmektedirler.

⁸¹ Lord John Davenport, Hız. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim, trc. M.S.S.P. Ankara 1967, s. 99 vd.

Sonuç

İnsanlar, sosyal varlıklardır, yalnız başlarına yaşayamazlar, beraber yaşamaya ihtiyaçları vardır. İnsanların beraber yaşarken, birbirlerine güvenmeleri, mutlu ve huzurlu bir hayatı sürdürebilmeleri için, aralarında sosyal bir adaletin oluşması gerekmektedir. Mağdur olduklarını, haksızlığa uğradıklarını düşünen insanların toplumda sağlıklı bir hayat sürdürmeleri, kendilerini mutlu ve huzurlu hissetmeleri mümkün değildir. Onun için insanların tabii haklarını koruyacak ve sosyal adaleti sağlayacak ilke ve müeyyidelere ihtiyaç hissedilmektedir. Bununla bütün inanç sistemlerinde ve konulan kanunlarda bu konuya önem verilmektedir. Haliyle Kur'ân ve onun açıklaması durumunda bulunan peygamber sünnetinde bu hususta çok ciddi uyarılar yer almaktadır.

Bütün mukaddes kitaplarda ve bütün peygamberlerin tebliğlerinde bütün insanların tabii haklarının korunması ana gaye olarak kabul edilmektedir. Kur'ân'da insan haklarının korunması ve sosyal hayatta adaletin sağlanması, öncelikli bir gaye olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, imân ve İslâm'ı, kendimiz için arzu ettiğimiz güzellikleri ve tanıdığımız hakları, diğer tüm insanlar için de arzu edip tanımamıza bağlamaktadır. Buna göre kendi dinimize, dilimize, kültürümüze, maddi ve manevi değerlerimize tanıdığımız hakları, eşit düzeyde tüm insanlara tanımamız gerekmektedir. Bunu kabullenemeyen insanların ne imân nede İslâm'la ciddi anlamda ilgi ve alakaları yoktur. Mustafa Kemal Atatürk'ün savunduğu **“Yurtta sulh, cihanda sulh”** ilkesinin hayata geçmesi, ancak bu şekilde kemdi maddi ve manevi değerlerimize tanıdığımız hakları tüm insanlara tanımamızla mümkün olabilmektedir.